

DİJİTALLEŞMENİN BİREY VE TOPLUM ÜZERİNDEKİ HEGEMONYASI: DİJİTAL HEGEMONYA

EMİNE GÜLSELCE KAFKASYALI¹ & MERVE OĞUZHAN^{2*}

¹Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, gulkafkasyali@yahoo.com.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8780-3903>.
²Öğr. Gör. Dr., Kayseri Üniversitesi, Develi Hüseyin Şahin Meslek Yüksekokulu, merveoguzhan@kayseri.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9414-0503>.

ÖZ

Dijital dönem, bireyler ve toplumlar için yeni bir güç ve otorite kaynağı olarak dijital araçların kullanımını ve bu araçları etkin bir biçimde yönetebilme becerisini ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda, bireylerin gündelik yaşam pratiklerinden düşünsel dünyalarına kadar geniş bir alanda, dijital platformlar aracılığıyla kontrol ve yönlendirme mekanizmalarının işlediği yeni bir iktidar biçimi ortaya çıkmıştır. Bu iktidar biçimi dijital unsurlar ve bileşenlerle yapılandırılmış, dijitalleşmenin birey ve toplum üzerindeki yansımalarının somut bir tezahürü olan “dijital hegemonya”dır. Dijitalleşmenin hegemonik gücü olan dijital hegemonya, dijital platformları kullanarak, bireylerin davranışlarını şekillendirir ve görünmez bir gözetim ve denetim sistemi kurarak, toplumsal normların yeniden üretilmesini sağlar. Çalışmanın amacı, dijitalleşmenin birey ve toplum üzerindeki hegemonik yansımalarını, bireysel ve toplumsal dinamiklere etkileri çerçevesinde, sosyo-politik açıdan ele alarak literatür incelemesine dayalı, teorik bir düşünsel harita oluşturmaktır. Bu çerçevede dijital hegemonya, yalnızca dijital teknolojilerin teknik işlevleriyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda bireylerin ve toplumların düşünsel ve eylemsel alanlarını etkileyen güce ve rızaya dayalı güç ilişkisini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla bu hegemonik süreç, birey ve toplum üzerinde hem gönüllü bir rıza hem de zorlama aracı olarak baskı biçiminde gerçekleşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Hegemonya, Dijital Hegemonya, Dijitalleşmenin Bireysel ve Toplumsal Yansımaları

THE HEGEMONY OF DIGITALIZATION OVER THE INDIVIDUAL AND SOCIETY: DIGITAL HEGEMONY

***Sorumlu Yazar/ Corresponding Author:**

Merve OĞUZHAN,
merveoguzhan@kayseri.edu.tr

JEL:
D83, Z00, Z10

Geliş: 9 Ekim 2024
Received: October 9, 2024
Kabul: 5 Kasım 2024
Accepted: November 5, 2024
Yayın: 30 Nisan 2025
Published: April 30, 2025

Atıf / Cited as (APA):
Kafkasyalı, E.G. & Oğuzhan, M. (2025),
Dijitalleşmenin Birey ve Toplum Üzerindeki
Hegemonyası: Dijital Hegemonya, Erciyes
Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Dergisi, 70, 55-63,
doi: 10.18070/erciyesiibd.1564099

ABSTRACT

The digital era highlights the use of digital tools as a new source of power and authority for individuals and societies, and the ability to effectively manage these tools. In this context, a new form of power has emerged in which control and direction mechanisms operate through digital platforms in a wide area from individuals' daily life practices to their intellectual worlds. This form of power is “digital hegemony”, which is structured with digital elements and components and is a concrete manifestation of the reflections of digitalization on individuals and society. Digital hegemony, the hegemonic power of digitalization, shapes the behavior of individuals by using digital platforms and establishes an invisible surveillance and control system, ensuring the reproduction of social norms. The aim of the study is to create a theoretical intellectual map based on literature review by addressing the hegemonic reflections of digitalization on individuals and society from a socio-political perspective within the framework of their effects on individual and social dynamics. In this context, digital hegemony is not only limited to the technical functions of digital technologies, but also reveals the power and consent-based power relationship that affects the intellectual and action areas of individuals and societies. Therefore, this hegemonic process takes place in the form of pressure on the individual and society, both as a voluntary consent and as a means of coercion.

Keywords: Digitalization, Hegemony, Digital Hegemony, Individual and Social Reflections of Digitalization

GİRİŞ

İnsanın dünyadaki varlığına yönelik yapılan araştırma sonuçlarında ilk insana dair DNA örnekleri, insanın kökeninin 5 ile 8 milyon yıl öncesine dayandığını göstermiştir (Haviland, Prins, Walrath ve McBride, 2008: 378). Bu anlamda insanlık tarihi, insanın var olduğu süre boyunca geçirmiş olduğu değişimleri içermektedir. İnsan, ilkel dönemlerden şuan içinde bulunduğumuz dijital unsurlarla donatılmış olan döneme kadar sürekli bir devinim içerisinde olmuştur. Devininin itkisi ne olursa olsun insan sürekli değişmeye ve dönüşmeye devam etmiştir. Çünkü insan içerisinde bulunduğu ortama yön veren, ortam değiştikçe değişen ve ona bir şekilde uyum sağlayabilen bir varlıktır. Bu değişimler, keşifler ve buluşlar aracılığıyla insanın dünyaya şekil verdiği, materyal ve üretim biçimlerindeki farklılıkların sosyo-ekonomik dönüşümlere yol açtığı süreçlerden ibarettir. Bu anlamda üretim araçları, üretim biçimleri ve üretim ilişkilerindeki değişim, tarihsel dönemlerin ve toplumsal yapıların oluşumunda anahtar bir etken olarak değerlendirilir. Çünkü insanın hayatta kalabilmesi için gereken üretim, insan ve doğa arasındaki ilişkiyi şekillendiren ve bu ilişkinin sürekliliğini sağlayan temel yapıyı oluşturur. Dijitalleşme de bu tarihsel süreçte, üretim biçimlerinde ve toplumsal ilişkilerde köklü bir değişim yaratarak, insanın doğayla ve toplumla olan bağlarını yeniden tanımlayan en güncel aşamayı temsil etmektedir.

21. yüzyılda karşımıza yeni bir olgu olarak çıkan dijitalleşme, başta birey olmak üzere, bireyin varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan toplum ve devlet gibi pek çok yapıyı derinden etkilemiştir. Her ne kadar dijitalleşme, çağımızın yeni bir kavramı olsa da, tarihsel süreçteki gelişimi insanlık tarihi boyunca gerçekleşen belirli sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmelere dayanmaktadır. Özellikle sanayi devriminde yaşanan teknolojik ilerlemeler, dijitalleşmenin varlık kazanmasında önemli rol oynamıştır. İnsanlığın sürekli gelişim ve üretim gereksinimi içinde olduğu dünya düzeninde, toplumların sanayi düzeyine ulaşabilmeleri için belirli aşamalardan geçmeleri gerekmiştir. Her dönem, bir sonraki dönemin zeminini hazırlamış ve sonuç olarak sanayi alanındaki her gelişme, dijitalleşmenin yolunu açarak bugünkü dijital dünyayı mümkün kılmıştır.

Yaşanan tüm sosyal, siyasal, ekonomik dönüşümler bir şekilde iktidarla ilişkilidir. Çünkü tüm insani ilişkilerde iktidar vardır ve kendini çeşitli bağlarla ilişkilerde belli eder. Siyasal olan sadece iktidarı kazanmakla değil aynı zamanda onu sürdürmekle de ilgilenir (Yıldırım, 2014: 2-3). Bu anlamda hegemonya iktidar için önemli bir araçtır. Hegemonya, egemen sınıfın kendi değerlerini, inançlarını ve normlarını, toplumun geniş kesimlerine kabul ettirerek, rızaya ya da baskıya dayalı bir kontrol mekanizması oluşturmasını sağlar. Dijital teknolojilerin hızla gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla beraber, toplumsal yapılar, ekonomik sistemler ve bireyler arası ilişkiler somut bir şekilde görülmese de etkileri derinden hissedilen köklü bir dönüşüm içerisine girmiştir. Bu dönüşüm, sadece teknolojik ilerlemelerle sınırlı kalmayıp, bireyin kimlik oluşumu, sosyal etkileşimleri ve siyasal katılımı gibi pek çok alanda yeni bir hegemonya biçimini yaratmıştır. Literatürde yeni bir kavram olan dijital hegemonya, hem bireyin hem de toplumun dijital dünyayla olan ilişkisini şekillendirmekle beraber, dijital teknolojiler ve platformlar üzerinden iktidarın yeniden biçimlendiği bir düzlemi ifade etmektedir.

Çalışmanın amacı, dijitalleşmenin birey ve toplum üzerindeki hegemonik yansımalarının, literatür taraması ile incelenerek, “dijital hegemonyanın” dijitalleşmenin yeni bir güç ve kontrol aracı olarak birey ve toplum üzerinde nasıl bir hegemonya yarattığını tartışmak ve buradan hareketle, dijitalleşmenin hegemonyasına yönelik sosyo-politik açıdan bir düşünsel harita oluşturmaktır. Bu anlamda çalışmada “Dijitalleşme süreci, bireylerin ve toplumların güç ve kontrol ilişkilerini nasıl dönüştürmekte ve bu dönüşüm sosyo-politik yapıyı hangi yönleriyle etkilemektedir?” sorusunun cevabı aranmıştır.

Çalışmada kullanılan literatür incelemesi, araştırma konusuna dair mevcut çalışmalarını sistematik bir şekilde değerlendiren, konu ile ilgili önemli bulguları ve teorik çerçeveleri ortaya koyar. Bu makalede, araştırma alanının yeni olması sebebiyle, konuyu anlamaya ve kavramsal çerçeve oluşturmaya yönelik teorik bir literatür incelemesi yapılmaktadır. Bu inceleme, olgunun tanımlanması, açıklanması ve gelecekteki araştırmalar için sağlam bir temel sunmayı amaçlar (Paré

vd., 2015). Keyser (2020), Acar ve Gürpınar (2022) çalışmalarında, dönüşen yeni bir hegemonya biçimi olarak “dijital hegemonya” kavramını ele almışlar ve farklı olay örgüleri üzerinden bu kavramı tartışmışlardır. Bu çalışmanın özgünlüğü ise dijitalleşmenin bir siyasal hegemonya aracı olarak hem birey hem toplum perspektifinden; en az çaba yasası, post-truth, hesaplanmış sosyallik, teknolojik ve siyasal zehirlenme, gözetim, mahremiyet gibi pek çok siyasal ve sosyal kavram yönünden ele alınmasıdır. Çalışmanın birinci bölümünde kavramsal açıdan dijitalleşme ve hegemonya kavramları ele alınacak; ikinci bölümde bu kavramsal çerçeveden hareketle dijitalleşmenin, birey üzerinde ortaya çıkardığı iki ana eğilim olan gönüllülük ve zorlama ilişkiselliği tartışılacak; üçüncü bölümde ise dijitalleşmenin toplum üzerindeki hegemonyası, toplumsal düzeyde yarattığı olumlu olumsuz yansımalar üzerinden değerlendirilerek, toplumsal ve bireysel bağlamlardaki hegemonik etkilerini anlamaya yönelik teorik bir çerçeve sunulacaktır.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde, çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan temel kavramlar olan dijitalleşme ve hegemonya ile dijitalleşmenin iktidar yapılarını dönüştürerek ortaya çıkardığı dijital hegemonya kavramı ele alınmıştır. Dijital hegemonyanın birey ve toplum üzerindeki etkilerinin anlaşılabilmesi için öncelikle bu kavramların ne ifade ettiği, hangi anlamlara karşılık geldiği bilinmelidir.

A. DİJİTALLEŞME KAVRAMI

Dijitalleşme (digitization) kavramı “dijital” kelimesinden türemiş olup, Türkçeye Fransızcadan geçmiştir. Dijital kelimesinin kökeni ise Latince parmak anlamına gelen “digitus” kelimesinden gelmektedir. Roma rakamı kullanan insanlar tarafından, parmakla saymak, sayı ve sayı işlemleri için kullanılan digitus kavramı, parmakla ilgili, parmakla yapılan anlamına gelen “digitalis” kelimesinin kökenini oluşturmaktadır. Digitus ve digitalis kelimelerinin kökeninde yer “digit” kelimesi matematikte birim, hane olarak kullanılarak, sayısal anlamda 10’un altındaki sayıların parmakla sayılması ifade etmektedir. 1945 yılından sonra bu kavram sayısal verilerle çalışan bilgisayarlar referans verecek şekilde kullanılmıştır (Gaffiot ve Flobert, 1934: 526).

Digitalis kelimesi de zamanla “digital” kelimesine evrilerek, nihayetinde günümüz dünyasına adını veren “dijital” kavramının kökenini oluşturmuştur. Böylece dijital kelimesi parmak anlamına gelen, antik çağlardan parmakla sayma eyleminden türemiştir. Antik çağlardan itibaren önemli bir figür olan parmak, dijital dönemin de en önemli figürü olmuştur. Nitekim günümüzde dijitalleşmek “parmağını iyi kullanmak” anlamına denk düşmektedir (Tarhan, 2023). Günümüzde verilerin dijital ortamlara aktarımında klavye, fare ve dokunmatik ekranlar gibi araçlar kullanılırken, bu süreçte parmağın işlevinin değişimi ön plana çıkmaktadır. Antik çağlarda sayıları temsil eden parmak, günümüzde dijital verilere işlevsel bir şekilde veri girişi sağlayan bir araca dönüşmüştür. Bununla birlikte, parmağın işlevi değişse de sayılarla kurulan bağlantı devam etmiş ve bu durum, dijitalleşmenin sayısallaştırma olarak kabul görmesinin temelini oluşturmıştır.

Buradan hareketle Türkçede dijital kelimesi, sayısal anlamda kullanılarak, sayısal verilerin bir ekran aracılığı ile elektronik ortamda gösterilmesi olarak karşılık bulmaktadır (Akalin vd., 2011). Dijitalleşmenin sayısallaştırma kavramıyla ifade edilmesi, bilgisayarın işleyiş mantığına dayanmaktadır; bu süreç, analog bilgilerin bilgisayar ortamına aktarımını içerir ve bu nedenle bilgisayarın işlem mantığıyla uyumludur. Her teknolojik cihazda bulunan ikili sistem, yalnızca 0 ve 1 rakamlarını kullanarak verilerin işlenmesini sağlar (Neproponte, 1995). Günümüzde dijital ortamda kullanılmış olduğumuz, dijital alfabenin dili 0 ve 1’in dünyasından ibarettir. Bu haliyle bilgi başta olmak üzere ses, görüntü ve bütün soyut kavramlar internet aracılığıyla inanılmaz bir hızda kodlanıp iletilmektedir (Tarhan, 2023). Bu bakış açısıyla dijitalleşme, 0 ve 1’lerin bir araya gelip, sonsuz bir döngü ile devam etmesi sonucu, iki bileşenli veri dizilerinin anlam kazanma sürecine karşılık gelmektedir (Bozkurt vd., 2021). Bu anlamda dijitalleşme kavramı, analog bilginin dijital ortamda 0 ve 1 sayılarından oluşan ikili koda dönüştürülmesi sürecine karşılık gelir. Analogdan dijitale

dönüşme sürecinde önemli olan husus ise bu süreçte dönüşümün dijital olmasının zorunlu olmasıdır.

Dijitalleşme en genel anlamda, insanların geleneksel yaşam tarzlarını, var olan iş süreçlerini dijital teknolojilerle dönüştürerek, yeni gelir ve değer üretme olanağı sağlamak için dijital teknolojilerin benimsenme sürecini ifade eder (Yankın, 2019). Ancak dijitalleşme yapılan her tanımlamanın çok daha ötesinde bir anlama denk düşmektedir. Bu anlamın muhatabı ise insandır. İnsan yaşamının her alanına yayılmış olan bu kavramı, sadece analogdan sanala dönüşmek olarak, 0 ve 1'ler üzerinden tanımlamak onu teknik olarak anlamak demektir. Dijitalleşme, yalnızca analogdan sanala dönüşüm değil, insan yaşamının her alanına giren ve insan ilişkilerini etkileyen kapsamlı bir kavramdır. Bu süreç, başta devlet olmak üzere sağlık, eğitim, iletişim, ekonomi ve siyaset gibi birçok alanda dijital dönüşümün yaşanmasını sağlamış ve verilerin sanal ortamda işlenmesinin ötesine geçerek, toplumsal yaşamın tüm yönlerini dijitalleştirmiştir. Sanayi alanındaki her gelişme birbiri üzerine şekillenmiştir. Dijitalleşmenin gelişimi de bu dönemsel teknolojik ilerlemelerle doğrudan ilişkili olmuştur. Gelişmelere bağlı olarak dijitalleşmeyi mümkün kılan temel unsurlar ise bilgi ve iletişim altyapısı, bilgisayar teknolojileri, internet, mobil iletişim sistemleri ve sosyal ağlardır. Dijitalleşmenin nihai amacı insanlar ve makine arasındaki boşluğu kapatarak, sağlamış olduğu bileşenler ile insan ihtiyaçlarını karşılamaktır. Buradan hareketle bu amaç, dijitalleşmeyi ve onu var eden bileşenlerini ortaya çıkarmış, insan-makine işbirliği geniş çapta her alanda değişiklikleri meydana getirmiştir (Foresti, vd., 2020). Dijitalleşmenin bileşenleri ise Nesnelerin İnterneti (IoT), siber-fiziksel sistemler, büyük veri, bulut bilişim, yapay zekâ ve robotik sistemlerini oluşturmaktadır. Dijitalleşme sahip olduğu unsurlar ile gelişip, toplumsal yaşama yayılmış ve nihai bileşenleri ile bu süreci devam ettirmiştir.

B. RIZA VE GÜÇ İLİŞKİSİ TEMELİNDE HEGEMONYA

Hegemonya bir toplumda hâkim ya da yönetici sınıfın iktidarı doğal ve meşru göstermesi, kendi sınıfsal çıkarlarını genel çıkarlar olarak ifade etmesi durumudur. Marxist kuramcı Antonio Gramsci tarafından hegemonya kavramı, kapitalist bir toplumda yönetici sınıfın ideolojisini diğerlerine güce başvurmaksızın benimsetmesini açıklamak için kullanılmıştır. Gramsci'ye göre, hegemonya belirli bir insan topluluğunun diğerleri üzerinde tahakküm kurma mücadelesidir. Ancak bu mücadelede yönetici sınıfların tahakkümünü yalnızca zor kullanma veya doğrudan kontrol yöntemleriyle değil, aynı zamanda daha etkili bir biçimde bağımlı grupların rızasını elde etme yoluyla sağlamasını da kapsar. Gramsci, egemen ideolojinin rızaya dayalı olarak toplumsal düzlemde geçerli ve doğal bir söylem haline gelmesini sağlayan bu araçlara "hegemonik aygıtlar" adını vermiştir. Bu aygıtlar, yönetenlerin yönetilenler üzerinde rızaya dayalı bir iktidar kurlmalarını mümkün kılarak, toplumsal ilişkilerin yapılandırılmasında önemli bir rol oynar. Böylece, bu hegemonik yapı, bireylerin düşünsel ve davranışsal alanlarını şekillendirirken, aynı zamanda yönetsel otoritenin de sürdürülmesine imkân sağlar (Cevizci, 2017; Gramsci, 2012).

Bu anlamda hegemonya, sadece politik veya ekonomik alanda bir baskı aracı değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel alanlarda da etkiye sahip bir olgudur. Gramsci'nin vurguladığı gibi, hegemonik aygıtlar (eğitim, medya, din gibi) aracılığıyla egemen ideoloji, toplum tarafından içselleştirilerek meşru hale gelir. Böylece, bireylerin ve grupların davranışlarına yansıyan egemen ideoloji ile toplum yeniden biçimlenir (Lears, 1985). Gramsci hegemonya anlayışı ile iktidarın yalnızca zor yoluyla değil, aynı zamanda ideolojik etki ve rıza yoluyla nasıl tesis edildiğini vurgulayarak, toplumsal dinamiklerin karmaşıklığını ve egemen sınıfların iktidarını sürdürmek için kullandıkları stratejilerin çeşitliliğini ortaya koymaktadır.

Gramsci'nin hegemonyanın kurulması ve egemen ideolojinin yayılmasında etkili olan hegemonik aygıtlarını Althusser (2019), İdeolojik Devlet Aygıtları (İDA) olarak ele alırken, bu aygıtlara bir de hegemonyanın baskı ve zorlama gücünü ifade eden Baskıcı Devlet Aygıtlarını (BDA) eklemiştir. Althusser, hegemonya kavramını bu iki perspektif üzerinden ele alarak, rızayla kurulamayan hegemonyanın baskı ile kurulabileceğini savunmuştur. Bu anlamda İDA'lar tıpkı,

Gramsci'nin hegemonik aygıtları gibi egemen sınıfın ideolojik ilkelerinin gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası olacak şekilde topluma yayılmasını sağlayan kitle iletişim araçları, eğitim, din kurumları gibi araçlardan oluşurken; BDA'lar bu aygıtların egemen sınıfın ideolojisini topluma rıza unsuru temelinde benimsetemediği durumda hükümet, polis, ordu gibi devletin fiziki güç tekelini ifade eder. Rızanın olmadığı ya da sona erdiği bu gibi durumlarda BDA'lar, düzeni, şiddet ve baskı ile sağlar.

Dijitalleşme ile dönüşen iktidar biçimi yeni bir olgu olan dijital hegemonyayı ortaya çıkarmıştır. Ancak iktidar biçimi değişse de özü değişmemiştir. Gramsci'nin hem rıza hem de güç ekseninde kurmuş olduğu ilişki aynen kalmış, sadece hegemonyanın kuruluş biçimi ve araçları değişmiştir. Hegemonya dijital unsur ve bileşenlerle yapılandırılmış dijital hegemonyaya, hegemonik araçlar da dijital platformlar sunan dijital araçlara evrilmiştir. Dijital hegemonya, dijital platformlar aracılığıyla bireylerin gündelik yaşam pratiklerinden düşünsel dünyalarına kadar geniş bir alanda yürütülen bir kontrol ve yönlendirme mekanizmasını yansıtır. Bu anlamda dijital hegemonya, dijital araçlar ve teknolojiler üzerindeki kontrolün, geniş çaplı bir toplumsal ve politik güç yapısına dönüştüğü durumdur (Keyser, 2020). Bu hegemonya biçimi, toplumsal yaşamın çeşitli katmanlarında, bireylerin davranışlarını, değerlerini ve normlarını yeniden şekillendirir. Dijital platformlar, iktidarın kurulması ve sürdürülmesi için güçlü araçlar olarak işlev görür ve bu araçlar, toplumsal yapıyı yeniden üretirken aynı zamanda görünmez bir denetim ve gözetim sistemi kurarak kimi zaman bireylerin rızasına dayalı kimi zamanda baskıya dayanan bir tahakküm mekanizması oluşturur.

II. DİJİTALLEŞMENİN BİREY ÜZERİNDEKİ HEGEMONİK YANSIMALARI

Dijital dönem, yedi milyardan fazla insanın gerçek zamanlı, küresel ve özgür bir şekilde dijital ağlarla iletişim kurduğu bir süreci ifade ederken, bu süreç insanın dijitalleşmenin hem yaratıcısı hem de kullanıcısı olmasını gerektirmektedir (Skinner, 2018). Ancak, günümüzde teknolojinin giderek karmaşıklaşması ve yaygınlaşmasıyla birlikte, insanlar arasında teknolojik gelişmeler sadece birer araç değil, aynı zamanda birey üzerinde hegemonik bir gücü olan siyasi bir araca dönüşmüştür. Hegemonyanın hem rızayı hem de baskı ve zorlamayı temsil ediyor oluşu, dijitalleşmenin birey üzerindeki etkilerinde iki farklı bakış açısını ortaya çıkarmıştır. İlk bakış açısı bireyin doğasından kaynaklanan değişim ve uyum sağlama içgüdüleriyle, gönüllü olarak dijitalleşmenin hegemonyasını benimsemesi, ikinci bakış açısı ise dijitalleşmenin bireyin algısı üzerinde bir baskı ve zorlama aracı olarak bireyi etkileyip, dönüştürmesidir.

A. GÖNÜLLÜ UYUMUN DİNAMİKLERİ

İnsan doğası gereği dinamik olup, sürekli gelişim ve değişime uyum sağlama eğilimindedir. Öğrenme, büyüme ve yetkinleşme süreçleri, insanın yaşam boyu süren temel özelliklerindendir. Bu şekilde insan, her durum ve koşula göre adapte olabilmektedir. Zihinsel, duygusal, fiziksel değişimler ve davranışlar bireyin deneyimleri ve etkileşimleri sonucunda doğal olarak ortaya çıkar. Birey çevresiyle sürekli bir etkileşim, hemen hiç kesilmeyen karşılık bir alışveriş halindedir. Bireyin girmiş olduğu etkileşimlere karşı, vermiş olduğu tepkiler ile ortaya çıkarmış olduğu davranışları, kendi içsel etkileşiminin de bu sürece katılmasıyla birlikte, her insanın hem etkileyen hem de etkilenen birer özne olarak toplum içerisinde yer almasını getirmiştir. Etkileşime açık olan insanın, en önemli özelliği ise rasyonel olmasıdır. Bu anlamda insan aklını kullanan, düşünen, üreten ve icat eden bir varlık olarak, diğer canlılar arasında en yüce konuma sahiptir. Akla sahip olan insan, alacağı kararlarda ve sergileyeceği davranışlarda aklının sınırları içerisinde bir etkileşime girer. İktisatçı Becker'a (2009: 50) göre, insanın sergileyeceği rasyonel davranışlar; ileriye öngörebilen, bir şeyi en üst düzeye çıkarabilen tutarlı davranışları ifade etmektedir. Bir nevi akıllıca davranmak demektir.

İnsan doğasında barındırdığı rasyonel davranma dürtüsü ile yaşamı içerisinde amacını ne olursa olsun, aklını kullanarak hedeflerine en kısa yoldan nasıl ulaşacağını düşünerek hareket eder. İnsanın gündelik yaşamında olan ve pek çok disiplinde en sık kullanılan rasyonellik türü,

Weber'in (1999), pratik ve formel rasyonellik türlerine¹ benzer. Buradan hareketle, insanın aklını kullanarak hedeflerine en kısa yoldan nasıl ulaşacağı düşüncesi, "araçsal rasyonellik" kavramı ile ifade edilebilir.

Araçsal rasyonellik, amaçların belirlenmesi, rasyonelitesi ya da uygunluğuyla değil, salt belirli ya da daha önceden belirlenmiş olan amaçlara en iyi ve emin bir şekilde nasıl ulaşılacağıyla ilgili olan, belirlenmiş amaçlara ulaşmanın en etkili yollarının seçimi üzerinde duran akılcılık türüdür. Bu akılcılık türü aklı, "Ne" sorusuyla değil daha çok "Nasıl" sorusuyla uğraşan bir yürütme organı durumuna düşürerek, onu olguları kaydeden cansız bir aygıt olarak öne sürer (Cevizci, 2017). Özetle araçsal rasyonellik, belirli bir amaca ulaşmak için en uygun ve verimli araçları veya yöntemleri seçme sürecini belirtir. Doğadaki tüm canlılar, yaşamlarını sürdürebilmek için sürekli gelişim içindedir. Optimizasyon, bu süreçte önemli bir rol oynar; hayvanlar bu mekanizmayı özellikle yiyecek bulma ve rota belirleme gibi işlevlerde kullanırken, insan bu süreci akıl yürütme ve rasyonel seçimlerle gerçekleştirir. İnsanın doğasında yer alan "en az çaba ile sonuca ulaşma" isteği, teknolojik gelişmeleri tetikleyerek insanın da bu gelişmelere paralel olarak dönüşmesini sağlamıştır.

İnsan yaşamının temel prensibi olan, "en az çaba yasası" ya da "en düşük çaba prensibi" özünde, en az çaba/ uğraş ile en çok işi görme düşüncesine dayanır ve dilde "az laf, çok iş" kuralıyla ifade edilir. Bu yasa, iletişimde gereksiz tekrar ve karmaşadan kaçınarak, dolaysız ve ekonomik bir şekilde hedefe ulaşmayı amaçlar. Amerikalı dilbilimci George Kingsley Zipf tarafından tanımlanan bu kavram, "zipf yasası" olarak da literatürde geçmektedir (Aydın, 2011: 5; Demirci, 2015: 26).

Zipf'e göre dilsel davranışlar başta olmak üzere, bireyin yaşamının her alanında, her türlü toplumsal ve bireysel davranışlarına hükmeden birincil kural "en az çaba yasası"dır. Bu yasa, problemleri çözerken gerekli çabayı en aza indirgemeyi hedefler ve hem mevcut hem de potansiyel sorunları kapsar (Strazny 2013:1205-1206). Zamanın ve emekten tasarruf edilmesi açısından en az çaba yasası, dildeki kullanımına benzer şekilde "az laf, çok iş"ten, "az emek, çok üretim"e dönüştürülerek ekonomiye ve insan yaşamında en önemli gelişmelerin temsilcisi olan, teknolojik gelişmelere uyarlanmıştır. Bireyin amacına ulaşacağı yolun en kestirmesini, yapacağı işin en kolayını yeğlemesinin temelinde ise aklını kullanarak hedefine gideceği yolu kolaylaştırma istediği yatar. Bu anlamda birey, aslında teknolojiyi araçsal rasyonellik doğrultusunda en az çaba düşüncesi ile icat etmiş ve bunun sonucunda da bilinçli olarak teknoloji ekserinde gelişmeyi, değişmeyi tercih etmiştir. Çünkü bu insanın vazgeçilmez doğasının bir parçasıdır ve bu parçası dijitalleşmeyi mümkün kılmıştır. Dolayısıyla birey gönüllü olarak, hem dijitalleşmenin yaratıcısı hem de dijitalleşmenin yarattığı olarak, dijitalleşmeye içtenlikle ayak uydurmuş ve dijitalleşmenin hegemonyasına rıza göstermiştir.

B. ZORUNLU UYUMUN DİNAMİKLERİ

İnsan rasyonel bir varlık olmakla beraber aynı zamanda sosyal bir varlık olarak her zaman etkileşime açıktır. Günümüzde teknolojik gelişmelerle bu etkileşim biçimleri değişmiştir. Dijitalleşmenin bileşenleri, sosyal medya ve sanal ağlar sayesinde hızlı ve çoklu etkileşim süreçleri mümkün hale gelmiş, insan-insan etkileşimi, insan-bilgisayar etkileşimine dönüşmüştür (Çağıltay, 2016). Bu süreçte, özne ve nesne arasındaki sınırlar bulanıklaşmış ve iki kavram bütünleşmiştir; sabit bir özne ile mekanik bir nesne dünyası ortadan kalkmıştır (Karataş, 2021). Akıllı teknolojiler, bireyin varoluşunu dönüştürerek düşünme ve karar alma işlevlerini devralmış, bireyleri çabası bir konfor alanına çekip, insanların kendi kararlarını alırken bile bu araçlara bağımlı hale gelmesine yol açmıştır (Serpil ve Karaca, 2023). Marinoff (2007: 263-265), bu durumu insanların makineleri yönetmek yerine, makinelerin insanları yönetmesi üzerinden açıklamıştır. İnsan, yaratıcısı olduğu teknolojilere bağımlı hale gelerek, kontrolünü kaybetmiş ve dijital unsurlarla yaşamındaki özne rolünü paylaşmaya başlamıştır.

Sanayileşme süreci, bireyin makinelerin kontrolü altına girmesine yol açarken, dijitalleşme bu durumu daha ileri bir aşamaya taşımıştır. Birey üzerinde yaşanan farklılıklar, "makine insan"dan "dijital insan"a

olacak şekilde bir dönüşüm ile ortaya çıkmıştır. Hayles (1999:3), dijitalleşmenin tüm olumlu ve olumsuz etkilerini içinde taşıyan bu insanı "post-insan" olarak tanımlar; bu varlık, makinelerle birleşerek biyolojik sınırlamalarından kurtulmuştur. Haraway (2006:66) ise, teknoloji ile insan arasındaki sınırların giderek bulanıklaştığını ve insanın teknoloji ile iç içe geçtiğini savunur ve bu yeni insan modelini "siborg" olarak adlandırır.

Makine insan ve dijital insan modeli arasındaki temel fark; makine insanın, sosyal yönü ihmal edilerek daha çok üretkenlik ve verimlilik gibi işlevsel kavramlara odaklanırken, dijital insanın sosyal ağlar aracılığıyla sosyal bir boyut kazanmasıdır. Aynı zamanda makine insan, varoluşunu belirli sınırlar çerçevesinde sürdürürken, dijital insan modeli yaşamın tüm alanlarına yayılarak varoluş sınırlarını genişletir (Ayanoglu, 2020). Ancak her iki modelde de birey, sistemin hızına ayak uydurmak zorunda bırakılmış ve yalnızlaştırılmıştır. Makine insan, duygularından arındırılarak rasyonel çalışmaya yönlendirilirken, dijital insan ise bilgisayarlara bağımlı hale gelmiştir. Bu bağlamda dijitalleşmenin hegemonik gücü birey üzerinde, teknolojik bağımlılık, olumsuz sağlık sorunları, teknostres, genel stres, kararsızlık, çevrimiçi sapkın davranışlar, siber zorbalık, güvenlik ve gizlilik endişeleri gibi birçok olumsuz etkiyi beraberinde getirmiştir (Turel, Qahri-Saremi ve Vaghefi, 2021).

Marinoff (2007: 285) ise, dijital unsurlar ile çevrelenmiş olan insanın bu halini bir nevi "trans hali" olarak nitelemiştir. Zira ona göre sanayi devrimiyle fabrikalardaki mekanik süreçlerin neden olduğu "koma"nın yerini, dijitalleşen dünyada sibernetik şekilde tasarlanmış; evde, işte, caddede, okulda daha çok etkiye maruz kalarak, yarı uyanık bilinç hali olarak ifade edilebilecek olan "trans hali" almıştır. Dijitalleşmenin ortaya çıkarmış olduğu dijital insan, trans hali ile egemen ideoloji tarafından kapitalist pazara uyumlu, kendisine itaat eden, edilgen dijital öznel olarak yaşam sürmektedir. Bu süreç, insanın hazcı ve bencil yönlerini tatmin ederek, bireyleri sürekli çevrimiçi tutup tüketici konumuna çekmekle gerçekleştirilir. Bireyler, nesneleştirilerek sayılar ve yığınlar olarak ifade edilmekte, sanal ortamlarda gerçeklikten koparılıp daha edilgen hale getirilmektedir (Karhan, 2019: 168). Bu durum, dijitalleşmenin birey üzerinde hegemonik bir baskı aracı haline gelmesine yol açmıştır.

Dijitalleşmenin birey üzerinde etkisini en çok hissettirdiği alanlar, sanal ortamlardır. Dijitalleşmenin sağladığı sanal ortamlar, bireyler üzerinde "post-truth" (gerçek ötesi) bir bakış açısı oluşturarak, algılanan gerçeği anlamsız kılar ve onun yerine inşa edilen sanal dünyayı daha anlamlı ve önemli bulmalarına neden olur. Bu süreçte birey, sanal gerçeklik ile iç içe yaşar ve gerçek dünya, anlamını yitirip değersiz hale gelir. Post-truth anlayışının zemini ise "Dijital Mağara" olarak adlandırılan bir ortamdır. Platon'un Mağara Alegorisi'ne benzer şekilde, Dijital Mağara gerçeğin yansımasıdır; ancak farklı olarak, burada bireyler gerçeği bilerek ve gerçek dünyadan uzaklaşarak bu sanal mağaraya çekilirler (Köktürk, 2021: 41-42). Post-truth, bireyin kendi aklıyla gerçeği aramaktan vazgeçmesi ve gerçeğin değersizleştirilmesi anlamına gelir. Bu kavram, kamuoyu oluştururken gerçek olgular yerine duyguların ve kişisel inançların ön plana çıktığı bir düşünce sistemini ifade eder. Sonuç olarak, post-truth ile birlikte değerler ve gerçekler önemini yitirmiştir (Coşgun, 2021). Birey, dijital mağara içinde kimliğini inşa ederken gerçeklikten koparak dış dünyaya yabancılaşır. Kendi sınırlarını belirlediğini zannetse de bu sınırlar dış etkenlerce şekillenir. Sonunda gerçeğin yanılsama olduğunu fark etse de dijital mağaranın güven alanından kopamaz ve somut gerçekliğe bilinçli olarak sırt çevirir.

Bireyin gerçekliğe sırt çevirerek dijital mağaraya girmesi, bilinçteki değişimle birlikte "dijital dünyaya batması" anlamına gelir. Bu durum, bireyin dijital araçları yalnızca rasyonel çıkarlar için kullanmasının ötesine geçer; birey dijital dünyaya bağımlı hale gelerek, bu araçlar olmadan yaşamın mümkün olmadığına inanır. Platon'un mağarasındaki gerçeğin arayışı ile zincirlerini kıran özgür birey, dijital dönemde sosyal

¹ Weber'e (1999) göre; pratik, teorik, formel ve ötsel olmak üzere dört farklı rasyonellik türü vardır. Bunlar, gündelik yaşamda insanı pragmatik amaçlara ulaştırarak araçlardan hangisini seçeceği hususunda kararlar almak için pratik rasyonellik, bilimsel düşünce için teorik rasyonellik, kuralları doğrultusunda alınan kararlar için formel rasyonellik ve kişisel ya da inanç temelli kararlar için ötsel rasyonelliktir.

² 1992 yılında ilk kez kullanılan "post-truth", 2016 yılında yılın kelimesi seçilmiştir. Bu yıldan itibaren de herkes kullanıp, kelimeyi popüler bir hale getirmiştir. Post-truth kavramı, Türkçeye "Gerçek ötesi" olarak çevrilmiştir. Bu kavram, gerçekten var olan nesnel gerçekliklerin, toplumsal tasarım dünyasını belirlemede önel duygu ve yargılardan daha az etkili olması şeklinde açıklanır. Ancak bu tanımlama yetersizdir; gerçek ötesi kavramı gerçek üstü ya da gerçek dışı ile karıştırılmamalıdır. Aksine gerçek ötesi derken, geride bırakılan bir gerçekliğin varlığı kabul edilmiş, fakat kişi bu gerçekliğin ötesinde durmaktadır. Dolayısıyla gerçek ötesi kavramı ile gerçeğin dışında bir şeyden değil, gerçeğe bitişik bir şeyden bahsedilmektedir (Köktürk, 2021: 41-42).

medyanın etkisiyle yeniden zincirlenmiş ve gerçeğe sırt çevirerek yeniden her şeyin yanlışından ibaret olduğu mağara yaşamına dönmüştür (Köktürk, 2021). Kendisine yarattığı sanal dünya içinde birey, fiziksel varlığından ziyade dijital kimliği ve profili aracılığıyla etkileşimde bulunan, teknolojiye bağımlı bir dijital insan haline gelmiştir.

Parçalara ayrılmış bir ruha sahip olan dijital dönem, hem bireyin özerkliğinin, etkinliğinin arttığı ve sınır algısının kalktığı özgürlük, hem de insanın araç durumuna düştüğü, etkinliğinin bir anlam ifade etmediği, kendi eyleminin önemini yitirdiği makineleşme arasında sıkıştığı bir dönemdir. Teknolojik gelişmeler bireyin özerkliğini ve etkinliğini artırırken, aynı zamanda insanı araçsallaştırarak varlığının anlamını kaybetmesine neden olabilir. (Gülenç, 2022: 167). Bu noktada insan mı teknolojiye hükmediyor yoksa teknoloji mi insana ikilemi, karşılıklı bir etkileşime dayanmakta olup, bu etkileşim insanın teknoloji üzerindeki yaratıcılığı ve kullanım gerekliliği çerçevesinde şekillenmektedir. Bireyin dijitalleşmenin hegemonyasından korunabilmesi için, arzularını bir kenara bırakarak rasyonel düşünceyi ön plana çıkarması ve süreçlere karşı farkındalık geliştirmesi önemlidir (Serpil ve Karaca, 2023). Ancak aynı zamanda bu rasyonalite altında tamamen dijitalleşmenin hegemonyası altına girmekten de kendini alıkoyması gerekir, aksi takdirde birey pasifleşerek, birey olma vasfını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalacaktır.

III. TOPLUM ÜZERİNDEKİ DİJİTAL HEGEMONYA

Toplumsal biçimlenmesi, insan-doğa ve insan-insan ilişkileri etrafında gelişirken, toplumsal değişme temelinde teknolojik değişimin yattığı, insanlar arası ilişkilerin değişmesiyle ortaya çıkmaktadır (Kongar, 2014: 23). Dijital teknolojilerin, bireysel kullanıcılarının artması ile bireylerin dijitalleşmesi, kuruluşlarda kullanımının yaygınlaşması ile iş ve iş ortamlarının dijitalleşmesi, bireylerin yaşamlarının her alanında kullanımının çoğalmasıyla da toplumların dijitalleşmesi sağlanmıştır (Turel vd., 2021). Bu anlamda dijitalleşme daha büyük sosyal alanları birbirine bağlamak için her yerde bulunan, dijital teknolojileri kullanan toplumsal bir dönüşüm sürecidir (Trittin-Ulbrich, Scherer, Munro ve Whelan, 2021). Dijital dönemde gelişen tüm yeni teknolojiler, şimdiye kadar kullanılan bütün faaliyetleri, hatta genellikle tüm toplumun genel yapısını işletmek ve değiştirmek için yeni olasılıklar yaratmaktadır (Ivanová vd., 2021). Bu anlamda dijitalleşmenin toplumsal değişimin dinamikleri üzerindeki rolü, toplumların gelecekteki refah ve sürdürülebilirlik seviyelerini belirlemek için önemli bir faktördür. Çalışmanın bu bölümünde dijitalleşmenin toplum üzerindeki hegemonik yansımaları, teknoloji ve toplum ilişkisinin farklı boyutlarını ve etkilerini açıklayan teorik yaklaşımlar ışığında, dijitalleşmenin toplumda yarattığı fırsatlar ve karşı karşıya bıraktığı zorluklar temelinde ele alınacaktır. Zira parlak bir dijital geleceğe ulaşmak için, dijitalleşmenin fırsatlarıyla beraber tehditlerini, olumsuz etkilerini iyi bilmek ve yönetmek gerekir (Gimpel ve Schmied, 2019: 1).

A. TEKNOLOJİ VE TOPLUM İLİŞKİSİNE YÖNELİK ÖNDE GELEN GÖRÜŞLER

Teknoloji ve toplum etkileşimine yönelik önde gelen görüşler üç ana kategori altında incelenecektir. Bu kategoriler; teknolojinin birey ve toplum üzerindeki tahakkümü (teknik tahakküm), teknoloji ekseninde toplumun dönüşümü (teknolojik belirlenimcilik) ve teknoloji ile toplumun karşılıklı etkileşimi ile birlikte değişimi olarak belirlenmiştir.

Teknik tahakküm kavramı, Fransız sosyolog Jacques Ellul'un modern teknolojinin insan yaşamını kontrol eden bir mekanizma olduğu düşünceleriyle şekillenmiştir. Ellul, teknolojiyi toplumlardaki yabancılaşmanın bir örneği ve insanların üzerindeki tahakküm aracı olarak tanımlar. Ona göre, teknoloji gelişmeye başladığı andan itibaren durdurulamaz bir ilerleme kaydeder, insan yaşamının her alanına yerleşir ve artık sadece bir araç değil, bir amaç haline gelir (Okumuş, 2017). Ellul (2003: 136), bu süreçte modern teknolojinin, özgür iradeye sahip bir organizma olarak, toplumun her alanına yayılmasını insan özgürlüğü için ciddi tehditler oluşturduğunu ve toplumsal baskı yarattığını savunur. Bu durumda insanlar teknolojiye boyun eğmek yerine onun getirdiği değişime uyum sağlamalıdır. Çünkü Ellul, teknolojiye hâkim olunacağı fikrine katılmaz, ona göre teknoloji kendi

yolunu kendi çizer.

Benzer şekilde Martin Heidegger de, teknolojiyi yalnızca yaşamı kolaylaştıran bir araç olarak görmez; aynı zamanda varoluş biçimini ve dünyaya bakış açısını şekillendiren bir "gizini açma" yöntemi olarak ele alır (Heidegger, 1998: 20). Heidegger, teknoloji kavramını önce hümanizm ile ilişkili olarak tartışmış ve insanı ayrıcalıklı bir konuma oturtan hümanizm anlayışını eleştirirken, modern teknik ve teknoloji anlayışına da karşı çıkmıştır. Çünkü modern teknoloji, metafizik düşüncenin hümanist karakterinin bir yansıması olarak, hem cansız varlıkları hem de insanı nesneleştirerek özgürlüğünü kısıtlar. Heidegger, bu durumu "Ge-stell" (çerçeveleme) kavramıyla açıklar; bu kavram, her şeyin belirli bir düzen içinde yapılandırılmasını ve insanın tahakküm altına alınmasını ifade eder. Sonuç olarak, Heidegger'in düşünce sisteminde yer alan teknoloji anlayışı, bir insansızlaşma ve insansızlaştırma sürecine karşılık gelir. Ona göre teknoloji, çağdaş dünyanın nihilizmidir; teknolojinin tüm insan ilişkilerine egemen olmasıyla insanın hayatında baş vurabileceği anlam ve değerlerden mahrum bırakılmasının bir sonucudur (Aşkın, 2020: 11; Cevizci, 2017: 1815).

Heidegger'in öğrencisi ve Frankfurt Okulu'nun önde gelen düşünürlerinden biri olan Herbert Marcuse, "Tek Boyutlu İnsan" eserinde teknolojiyi ve toplum üzerindeki etkilerini "teknik tahakküm" kavramı çerçevesinde ele alır. Ona göre, insan ilişkileri yalnızca teknolojik aletler üzerinden değil, toplum içindeki etkileşimlerle de belirlenir; bu durum, teknolojinin insan ve toplum üzerindeki tahakkümünü açık bir şekilde gösterir. Teknolojik rasyonalitenin yayılması, bireylerin ilişkilerini bu ilkeler doğrultusunda yeniden üretmesine ve farklılıkların kaybolmasına yol açar. Marcuse, bu durumu "Tek Boyutlu Toplum" olarak tanımlar ve bu sistemde yaşayan bireyi "Tek Boyutlu İnsan" olarak niteler. Bu toplumda, teknolojik rasyonaliteye uymayan kişiler ötekileştirilir ve tüm değerler, farklılıkların olmadığı tek boyutlu bir yaşam sistemine dönüşür. Bu bağlamda ortaya çıkan teknik akıl, bireylerin tüm yaşamları üzerinde baskın bir ideolojiye dönüşür. Sonuç olarak, bireyler, kendi hayatlarını kontrol edemez hale gelir ve yaşamları, iradeleri dışında teknolojik rasyonalite tarafından düzenlenir; bu durum, bireyleri manipüle eden bir tutsaklık durumu yaratır (Marcuse, 2015).

Marcuse gibi Frankfurt Okulu'nun önde gelen düşünürlerinden olan Theodor Adorno ve Max Horkheimer, "Aydınlanmanın Diyalektiği" eserlerinde modern teknolojinin kapitalist sistemle bağlantılı olarak birey ve toplumu baskı altına aldığını "kültür endüstrisi" kavramı üzerinden ele alırlar. Bu anlamda teknolojik gelişmeler, ekonomik üretkenliği artırmakla birlikte, teknik aygıtların kontrolünü elinde bulunduran bir kesime, diğerleri üzerinde büyük güç sağlar (Horkheimer ve Adorno, 2014). Bu süreçte teknoloji bir tahakküm aracı olarak, bireylerin varlığını silikleştirirken, toplumu homojenleştirip itaatkâr tüketicilere dönüştürür. Sonuç olarak, birey özgür düşünme ve eleştiri yetilerini kaybederken, toplum tamamen teknolojinin belirlediği ilkeler doğrultusunda şekillenir (Horkheimer 2010).

Bir başka teknoloji ve toplum ilişkisine yorum getiren düşünür Amerikalı sosyolog Lewis Mumford'dur. Mumford, teknolojiye eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşarak modern Batı uygarlığını bir "makine miti" üzerinden yorumlar. Ona göre, modern teknolojinin temelinde "tanrı-kral" metaforuyla özdeşleştirdiği bilgisayar yer alır. Bu teknoloji bireyleri mekanik bir yapıya indirger ve özgürlüklerini kısıtlayarak onları büyük sistemlerin parçaları haline getirir. Mumford, teknolojiyi "megamakine", "politeknik" ve "monoteknik" kavramları üzerinden değerlendirir. Megamakine bireyleri sınırlayan yapıyı, politeknik teknolojinin insan yaşamını iyileştiren, işbirliğini teşvik eden bir araç olarak görüldüğü zamanı, monoteknik ise megamakinenin etkisi altında, insanlığa anlam kazandıran kültürün iç içeliği yerine, insanlar üzerinde makinenin kendisine mutlak öncelik ve otorite veren bir ideolojiyi ifade eder (Mumford, 1996). Buraya kadar üzerinde durmuş olduğumuz görüşlerim temel vurgusu, teknolojinin birey ve toplum üzerinde siyaset aracılığıyla bir kontrol ve tahakküm aracı haline geldiği, bu durumun bireyin eleştirel düşünme yeteneğini zayıflattığını ve toplumu homojenleştirdiğidir.

Teknoloji ve toplum görüşlerinde ikinci kategoriyi oluşturan teknolojik belirlenimcilik ile teknik tahakküm kavramı birbiriyle karıştırılmamalıdır. Teknik tahakküm, teknolojinin birey ve toplum üzerinde baskı ve kontrol aracı olarak işlevini vurgularken, teknolojik

belirlenimcilik teknolojiyi toplumsal ve kültürel yapıları belirleyen kaçınılmaz bir güç olarak görür. Bu anlamda teknoloji sosyo-politik ve kültürel alanların belirleyicisi olarak, kültürden ticarete, ekonomiden siyasete, yönetimden gündelik yaşama kadar bütün toplumsal etkinlikleri belirler (Marshall, 2005).

Bu kuramın en bilinen düşüncüsü ise Marshall McLuhan'dır. McLuhan, "araç mesajdır" önermesiyle teknolojinin yalnızca içerik sunmakla kalmayıp toplumsal ilişkileri ve algıları dönüştürdüğünü ifade eder (Stevenson, 2008). Teknolojik iletişim araçları, insan duyularının uzantısı olarak bireylerin kişiliklerini etkiler ve toplumu biçimlendirir (Maigret, 2011). 2013). McLuhan, hocası Harold Adam Innis'in kitle iletişim araçlarının gücüne dair düşüncelerini benimseyerek, bu araçların modernitenin şekillenmesinde merkezi bir rol oynadığını savunur (Stevenson, 2008). Bu bağlamda Innis'e göre, iktidarı elde etmenin, bireyi ve toplumu yönetmenin yolu bu araçlardan geçer. İktidar toplumu yönetme aracı olarak, iletişim teknolojilerini kullanır. Burada teknoloji bir araç olmakla beraber, değişimin de temel kaynağıdır.

Teknolojik belirlenimcilik bakış açısı olan Jean Baudrillard ise teknolojiyi toplumsal gerçekliği yeniden üreten bir simülasyon aracı olarak değerlendirir. Kitle iletişim araçlarının gelişimi, bireylerin değerini silikleştirerek görünürliğe odaklanan bir dönemi beraberinde getirirken, bu durum gerçeklikten kopuşa yol açmıştır (Giddens, 2012). Modern teknoloji, insanın gerçeklikle olan bağı zayıflatıp, simülasyonlar aracılığıyla yeni bir "hipergerçeklik" yaratır; bu da gerçek ile sahte arasındaki farkın belirsizleşmesine ve imgelerin gerçeklikten daha gerçek hale gelmesine neden olur. Bu şekilde teknoloji sayesinde bu imgeler ve simülasyonlar, insanın gerçekliği yerine geçip, topluma yön verir (Baudrillard, 1991).

Teknoloji ve toplum ilişkisini ele alan yaklaşımlar arasında üçüncü kategoriye, teknoloji ve toplumun karşılıklı etkileşim içinde olduğunu savunarak, toplumsal değişimlerin ve teknolojik gelişmelerin birbirini karşılıklı olarak şekillendirdiğini öne süren görüşler oluşturmaktadır. Bu çerçevede, teknolojinin yalnızca topluma etkide bulunmadığı, aynı zamanda toplumun da teknolojiyi biçimlendirdiği düşüncesi bu yaklaşımların temel varsayımdır.

Fransız sosyolog Bruno Latour, teknoloji ve toplumun karşılıklı etkileşimle birbirlerini şekillendirdiğini düşünenlerden biridir. "Aktör Ağ Teorisi" ile teknoloji ve toplum arasındaki ilişkinin boyutlarını ele almıştır. Aktör Ağ Teorisi'nde Bruno, hem insan hem de insan olmayan teknolojik aygıtları, birer aktör olarak kabul eder. Bu aktörler, bir ağın parçası olarak sosyal, siyasal yapıları ve toplumsal süreçleri birlikte inşa ederler. Bu bakımdan Latour'a (2021) göre, teknoloji ve toplum birbirinden bağımsız değildir; aksine aralarındaki etkileşim, süreklilik arz eden dinamik ve karşılıklı bir süreci içerir. Teknoloji toplum üzerinde değişiklikler meydana getirirken, toplum da teknolojiyi şekillendirir.

Langdon Winner (1978) da benzer şekilde teknoloji ve toplumun karşılıklı etkileşim içinde olduğunu savunur. Winner'a göre, teknoloji belirli güç ilişkilerini pekiştirerek toplumsal yapıyı şekillendirme potansiyeline sahiptir, ancak bunu doğrudan belirleyen bir güç olarak görmek yanıltıcıdır. Winner, teknolojilerin toplumsal bağlam içinde şekillendiğini ve toplumsal değerleri yansıttığını belirtir. Teknolojik araçları "politik araçlar" olarak tanımlayarak, bu araçların sosyal ve siyasal alanı şekillendirdiğini ve güç sahipleri tarafından otorite göstermek amacıyla kullanılabileceğini vurgular. Bu bağlamda, teknoloji tarafsız bir araç olarak ele alınamaz; aksine, sosyal ve siyasal alanın hem etkileyeni hem de etkileneni olarak karşılıklı etkileşim içindedir (Tunçer, 2020).

Manuel Castells'e göre teknolojik belirlenimcilik yanıltıcı bir ikilem olup, teknoloji toplumun yönünü belirleyemezken, toplum da teknolojiyi tek başına etkileyemez. Bu nedenle teknoloji ve toplum arasındaki ilişki, toplumsal ve kültürel bağlamlarda karmaşık, karşılıklı bir etkileşime dayanır. Castells, siyasetin teknoloji üzerindeki belirleyici gücünü de öne çıkararak, devletin teknolojik yeniliklere öncülük edebileceği veya engel olabileceğini belirtir. Buradan hareketle bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi toplumsal yapıları dönüştürürken, bu teknolojiler de toplumsal, ekonomik ve politik bağlamlardan etkilenir; böylece teknoloji, toplumsal süreçlerle bütünsel bir şekilde ele alınmalıdır (Castells, 2008).

Bu üç kategori altında ele alınan görüşlerden hareketle, değişim ve gelişim hem teknolojik hem toplumsal süreçler içinde kaçınılmazdır.

Bu noktada teknolojinin birey ve toplum üzerine tahakküm kurduğu ya da bunlar üzerinde belirleyici olduğu görüşlerinin her ikisinde de aslında değişim vardır. Teknolojik gelişmeler aynı şekilde toplumsal değişimlerle gerçekleşir. Bu anlamda teknoloji ve toplum birbirlerini dönüştürerek gelişen iki olgudur. İnsan ihtiyaçlarını gidermek için icat edilmiş olan teknoloji, var oluşundaki temel amaçtan hareketle, insan eylemleri ve toplumsal dinamiklerle birlikte anlam kazanarak, toplumsal sürecin bir parçası haline gelir. Bu noktadan sonra teknoloji, toplumu kendi dinamikleri içerisinde değiştirir ve onunla beraber gelişmeye devam eder. Bu gelişim süreci içerisinde önemli olan vurgu, değişimin öznesinin insan olmasıdır. Eğer insan özne konumundan nesne konumuna düşerse dijital bileşenlerin birey ve toplum üzerindeki hegemonik baskısı net şekilde hissedilir.

B. DİJİTAL HEGEMONYANIN TOPLUMSAL YANSIMALARI

2024 yılı itibarıyla dünyada, 8,08 milyar insan yaşamaktadır. Bu insanların cep telefonu kullananların sayısı 5,61 milyar olup, dünya nüfusunun %69,4'ü bir mobil cihaz kullanıcısı, yaklaşık 5,35 milyarı yani %66'dan fazlası internet kullanıcısı ve %62,3'ü ise sosyal medya kullanıcısıdır (We Are Social, 2024). Bu anlamda dijitalleşme az çok her yerde bulunur. Mevcut teknolojilerin ortaya çıkma hızı, dijitalleşmenin hızla yaygınlaşmasına neden olmuştur. Dijital unsurların benimsenmesiyle beraber, artık otomatik karar verme ve problem çözme teknolojilerinin insan eylemlerini desteklemediği, etkilemediği ya da yerini almadığı herhangi bir örgütsel faaliyet alanı neredeyse kalmamıştır. Her yerde bulunması nedeniyle dijitalleşme, yalnızca bireyleri, bireysel kuruluşları ya da belirli endüstri sektörlerini değil, bir bütün olarak toplumu ilgilendiren bir konu haline gelmiştir (Trittin-Ulbrich vd., 2020).

Dijitalleşme toplumları birçok yönden etkiler. Özellikle ekonomik açıdan gelişmeye katkı sağlar. Nitekim teknolojik gelişmelerin hareket noktası üretim alanı olmuştur. Bu bağlamda, dijitalleşmenin ekonomiye sunduğu fırsatlar arasında işgücü verimliliğinin artışı, Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYİH) yükselmesi, dijital teknolojilere yapılan yatırımların, dijital olmayan sektörlerle kıyasla daha yüksek getiri sağlaması, bilgi sistemlerinde entropinin azalması ve nüfusun refah seviyesinin yükselmesi yer almaktadır (Vasil'eva, Polyanskaya, Khartanovich, Milenkiy ve Tereshchenko, 2021). Aynı zamanda dijitalleşme, iş modellerini dönüştürerek ürün ve hizmetleri akıllı hale getirmiş, Nesnelerin İnterneti, blok zinciri ve artırılmış gerçeklik gibi teknolojilerle bireysel yaşamları ve kurumsal süreçleri geri dönülemez şekilde değiştirmiştir. Bu sayede dijitalleşme, yenilik, bağlantı, verimlilik ve üretkenlik iyileştirmeleri açısından sınırsız bir potansiyel sunmaktadır. (Berger, Denner ve Roeglinger, 2018).

Ekonominin dijitalleşmesi bir yandan kalkınma ve verimlilik artışı için fırsatlar sunarken diğer yandan işsizlik oranlarının artması, geleneksel pazarların daralması ve dış ticaretin tekelleşme riski gibi tehditleri de beraberinde getirir. Dijitalleşmenin sağlamış olduğu platformlar, iş alanlarında çeşitlilikle beraber kazanç yönünden dijital uçurumu da tetiklemiştir. Dijital unsurlara erişimi olmayan bireyler ve topluluklar arasındaki eşitsizlikler toplumun farklı kesimleri ve bölgeleri arasında derinleşmiştir (Vasil'eva vd., 2021). Teknolojik ve dijital gelişmelerle ilgili bilgi birikimi eksikliği, bireylerin iş, eğitim ve günlük yaşam dünyasındaki fırsatlarını etkilemenin yanı sıra, sosyal dışlanmanın yeni bir yönü haline gelmiştir. Dijital uçurumla ilişkili beceriler, kullanım seviyeleri, erişim ve günlük faydadaki boşluk, bireylerin yaşamları üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Böylece bu yeni eşitsizlikler modern bir sosyal sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Bustillos, 2017).

Hiçbir yenilik bir anda ortaya çıkıp topluma yayılmaz, yenilikler zamanla sosyal ağlar yoluyla yayılır. Bu da doğal olarak sosyal ağın farklı faktörleri arasında bir bölünme yaratır. Bu bölünme farklı faktörler arasında ortaya çıkan eşitsizliği de kapsar (Hilbert, 2015). Bireyler, toplumlar ve ülkeler arasında dijital teknolojilere erişim ve kullanımda ekonomik, coğrafi ve sosyo-kültürel faktörlere dayanan eşitsizlikler de dijital uçurum olarak ifade edilir (Kalaycı, 2023). Bu anlamda "dijital uçurum" kavramı "dijital eşitsizlik" ve "dijital bölünme" ile ilişkili olarak kullanılır. Dijital uçurum, bilgiye erişim, dijital okuryazarlık

ve teknolojik altyapı eksiklikleri üzerinden toplumsal ve ekonomik anlamda fırsat eşitsizliklerini derinleştirebilir. Bu doğrultuda ülkeler bu eşitsizlikleri gidermek ve teknolojiyi kullanmak için ekonomik kaynaklarından pay ayırarak kapsamlı bir teknolojik altyapı oluşturmak durumundadır. Bu nedenle dijitalleşmenin getirdiği eşitsizlikleri azaltma çabaları, aynı zamanda teknolojinin sunduğu bilimsel ve ekonomik fırsatların daha geniş kitleler tarafından erişilebilir olmasını sağlamayı da hedefler.

Günümüzde bilgi akışının ve sosyal etkileşimin en yoğun yaşandığı ortam sosyal medyadır. Sosyal medya, bireylerin etkileşimlerini şekillendirirken, psikolojik durumları ve sosyal ilişkileri üzerinde hem fırsatlar hem de tehditler ortaya çıkarmaktadır. Sosyal medyanın en belirgin işlevi, psikolojik tatmin aracı olarak kullanılmasıdır; bu durum, kullanıcıların psikolojik ihtiyaçlarını medya üzerinden karşılamalarına ve dolayısıyla medyaya bağımlı hale gelmelerine yol açmaktadır (Anık, 2014). Dolayısıyla dijitalleşme, sosyal medya aracılığıyla insanların birbirleriyle ilişkilerini sürdürdüğü toplumsal hayatının büyük bir kısmını kapsar. Bu hususta Alaimo ve Kallinikos'un (2017: 177), dijitalleşmenin toplumsal etkileşimdeki rolünü vurgulayan "hesaplanmış sosyallik" kavramı, sosyal medyanın toplumsal değişimi hızlandırıp, kolaylaştırdığını savunan anlayıştan türemiştir.

Dijitalleşmenin sosyalleşme aracı olan sosyal medya, yapay ve aracılı bir etkileşim biçimi sunar. Sosyal medya, fiziksel ilişkilerden farklı olarak insan etkileşimlerini dijital platformlar üzerinden yönlendirir ve bu da sosyalleşmenin doğasını dönüştürür. Bu aracılı durum "hesaplanmış sosyallik"tir. Hesaplanmış sosyallik, sosyal medya platformlarının sürekli algoritmik bir kullanıcı benzerliği ve popülerliğin puanlanmasına dayanır (Alaimo ve Kallinikos, 2019). Bu platformlar, algoritmalar aracılığıyla kullanıcıların etkileşimlerini analiz ederek, hangi içeriklerin gösterileceğini belirler; bu da insan ilişkilerinin doğrudan tercihlerden ziyade algoritmik hesaplamalar tarafından düzenlendiği hesaplanmış bir sosyallik alanı ve etkileşimi oluşturur (Baier, 2020). Baudrillard'ın teknoloji tarafından üretilen imgelerin, simgelerin ve simülasyonların, gerçeklikten daha "gerçek" hale gelmesi anlamına gelen "hipergerçeklik" kavramında olduğu gibi, sosyal medya da gerçekliği yansıtmaktan ziyade kendi gerçekliğini inşa etmektedir. Sosyal medya, kullanıcıların yalnızca görmelerine izin verilen içerikleri görmelerini, belirli sınırlar içinde bilgilere erişmelerini ve yönlendirilmiş etkileşimlerde bulunmalarını sağlamaktadır. Bu platformlar, bireylerin farkındalık düzeylerini ve etkileşim biçimlerini kontrol ederek, sanal bir gerçeklik çerçevesinde toplumsal ilişkileri şekillendirir. Gerçek olayların yerini imgeler, simgeler ve medyanın sunduğu sahte gerçeklikler alır.

İnternet ve mobil cihazların bireysel yaşam üzerindeki etkisi, sosyal süreçleri şekillendirirken, hızlanan değişim toplumsal ve bireysel yaşamda parçalanmalara yol açmaktadır. Bu durum, bireylerin teknolojik süreçler karşısındaki pasifliğini ve bağımlılığını ortaya koyar. Teknoloji bağımlılığı, bireylerin teknolojik araçları aşırı kullanması ve bu kullanımın sınırlanmasından ruhsal durumlarındaki değişikliklerle kendini göstermesiyle tanımlanır. Aşırı kullanım, psikolojik sorunlara, sinirlilik ve depresyona yol açarken, teknolojik cihazlara erişimin kısıtlanması bağımlılığın olumsuz etkilerini daha belirgin hale getirir. Bireylerin aşırı teknoloji kullanımı sonucu fiziksel, zihinsel ve duygusal sağlıklarının olumsuz etkilenmesi durumunu Naisbitt (2004: 11), "teknolojik zehirlenme" olarak ifade etmiştir. Naisbitt, teknolojiyi yalnızca teknik bir araç değil, aynı zamanda insani bir olgu olarak değerlendirerek, bunun bireyleri ve toplumları zehirlenme potansiyelini vurgular. Bu bağlamda teknoloji, bireyleri özgürleştirmekten ziyade bağımlı hale getirmektedir. İnsanlar, ibadet, alışveriş ve eğitim gibi günlük yaşamın çeşitli alanlarında hızlı çözümler ararken, tüm bu etkileşimler teknolojik zehirlenme riskine maruz kalmaktadır.

Naisbitt'in bireylerin ve toplumların, birbirleriyle ya da çevresiyle girmiş oldukları ilişkilerde teknolojinin yarattığı toksiklenmeyi açıklamak için kullanmış olduğu teknolojik zehirlenme kavramı, bir başka sosyal tehdit olan "siyasal zehirlenme" kavramına zemin hazırlamıştır. Bilginin hızlı ve kolay yayılımını sağlayan dijitalleşme, aynı zamanda siyasetin öznesi olan insana siyasal karar alma ve siyasal süreçlere katılım noktalarında sınırsız bir alan sunmuştur. Siyasal zehirlenme, bireylerin veya toplumların, aşırı dozda siyasal propaganda, manipülasyon, yanlış bilgi (dezenformasyon) ya da kutuplaştırıcı söylemlere sürekli

olarak maruz kalarak, sağlıklı siyasal düşünme, analiz etme ve kamusal tartışma zemini oluşturma kapasitesinin toksiklenmesiyle ortaya çıkmıştır.

Siyasal zehirlenme, teknolojik zehirlenme gibi sosyal medya platformlarının iletişim ve sosyalleşme gibi temel işlevlerinin siyaset nedeniyle etkisiz hale gelmesi sonucu ortaya çıkan yeni bir sosyo-teknik olgudur (Işıklı ve Önce, 2020). Dijital platformlar, özellikle sosyal medya aracılığıyla siyasal gündemlerin, toplumun apolitik diye adlandırılan alanlarına dahi nüfuz etmesiyle siyasal zehirlenme yaygınlaşmıştır. Pastore'nin (2018: 117), Rönesans döneminde "zehirlenmenin bir siyasi araç" olarak kullanıldığına dair görüşlerinden yola çıkarak, günümüzde dijital teknolojiler aracılığıyla topluma yayılan siyasal düşünceler, algı yönetimleri ve manipülasyonlar, eski dönemlerdeki fiziki zehirlenmenin yerini almıştır. Bu anlamda, "zehirlenme" artık fiziksel bir tehditten çok, siyasal anlamda bireylerin zihinlerini ve toplumsal algılarını hedef alan bir strateji haline gelmiştir. Zehirlenme tekniğinin tarihi süreçte bir siyasi araç olduğu düşüncesi, günümüzde dijital medya ile yaygınlaşarak siyasal manipülasyonun modern bir biçimi olarak karşımıza çıkan, siyasal zehirlenmenin bir siyasi araç olduğu düşüncesine evrilmiştir. Siyasal zehirlenme ile bireyler ve toplumlar aşırı politize hale gelmiş ve bu durum sürekli siyasal içeriklere maruz kalan bireylerin rasyonel düşünce yerine duygusal tepkiler ile hareket etmesine neden olmuştur.

Dijitalleşme sosyal medya aracılığıyla gözetim olgusunu da dönüştürmüştür. Gözetim insanlık tarihi kadar eski bir kavram olmakla beraber, tarih boyunca gücü ifade eden iktidar aracı olarak topluma uyarlanmıştır. İzleyen, izlenen ve herkesin herkesi izlemesi ile dijitalleşen gözetim toplumu, kavramının tanımlanmasında İngiliz düşünür Jeremy Bentham tarafından geliştirilen ve gözetim altında tutulması gereken her tür kuruma uygulanabilir nitelikte bir yapı olarak bilinen "panoptikon" mimari tasarımı önemli rol oynamaktadır (Lyon, 2017). Bentham, 18. yüzyılda bulunduğu bu panoptikon modeliyle, toplumu denetleme amacıyla gözetimi bir kontrol aracı olarak kullanan iktidarın sistematik yapısını ortaya koymuştur (Özdel, 2012). Bu yaklaşım, modern gözetim kavramının temelini oluşturmuş ve iktidarın bireyleri sürekli fakat görünmez bir şekilde izleyerek bireyleri denetim altına aldığı toplumsal düzenin disipline ettiği bir toplumsal düzenin ilk örneklerinden birini ortaya koymuştur.

Foucault (1992), Bentham'ın panoptikon kavramını toplum ve iktidar ilişkisi bağlamında analiz ederek, gözetim toplumunun nasıl oluştuğunu açıklar. Foucault'ya göre, panoptikon görünmeden gözetlemeye dayalı bir sistem olup, iktidarın ve disiplinin temelini oluşturur. Bu mekanizma, iktidarın toplumsal yaşamın her alanına nüfuz etmesini sağlar; bireylerin gündelik yaşantılarından başlayarak gerek hapishane gerek okul gerekse işletmelerde kısaca tüm kurumlarda bireyler, doğrudan baskı uygulanmadan içselleştirdikleri gözetim hissiyle belirlenen normlara uyum gösterir (Lyon, 2017). Böylece iktidar, baskı yerine bireylerin kendi davranışlarını kontrol ederek istenen toplumsal düzeni sağlar ve hegemonyasını kurar.

Kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle gözetim, panoptikondan önce "sinoptikon"a, dijitalleşmenin gelişip sosyal medyanın toplum tarafından benimsenilmesiyle de "omniptikon"a evrilmiştir. Panoptikon "azınlığın çoğunluğu izlemesi" üzerine kuruluyken, kitle iletişim araçlarının kullanımının toplumda yaygınlaşmasıyla özellikle televizyon üzerinden, "çoğunluk azınlığı izlemeye" başlamıştır (Mathiesen, 2017). Bu bağlamda toplum, az sayıda birey ya da grubun ilettiği mesajlara odaklanmaya başlamış ve bu mesajlar, toplumsal davranışları yönlendiren bir unsur haline gelmiştir. Bu durumda sinoptikon, çoğunluk tarafından izlenen azınlığın yaşam tarzına göre kendi hayatlarını şekillendirdiği bir durumu tanımlar. Dijital iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, sinoptikon kavramı yetersiz kalmış, gözetim zaman ve mekân sınırlarını aşarak sürekli bir hale gelmiştir. Bunun sonucunda, herkesin her an ve her yerden birbirini gözetleyebildiği "omniptikon" kavramı ortaya çıkmıştır. Omniptikon kavramı ise, panoptikondan farklı olarak bireylerin baskı yerine gönüllü rızasıyla, haz ve eğlence odaklı bir denetim sistemi üzerine kuruludur (Okmeydan, 2017). Bu yapıda gözetim, eğlence aracılığıyla örtük bir şekilde sunulmakta ve sosyal medya platformları, bireylerin kişisel profillerinden elde edilen verilerle anlık gözetim imkânı sağlamaktadır. Dolayısıyla iktidarın baskı ve tahakküm ile yapacağı gözetim, dijitalleşme ile herkesin eğlence amacıyla, gönüllü olarak duygularını,

düşüncelerini, bilgilerini paylaştığı, haz ve eğlence odaklı bir kavram halini almıştır.

Günümüzde dijital gözetimin çoğunu, insan kendi rızasıyla onay vererek gerçekleştirir. Dijital kullanıcılar, genellikle verilerin izlenmesi ve toplanması ile ilgili bilgi sahibidir. Bu nedenle ilgili koşulları kabul ederek sitelere üye olurlar ya da dijital platform üzerinden alışveriş gerçekleştirirler (Kravchenko ve Karpova, 2020). Bireylerin gönüllü olarak kişisel verilerini paylaşmaları sonucunda, gözetim daha görünmez ve yaygın bir hale gelmiştir. Bu durum, gözetim ve mahremiyet arasındaki dengeyi bireyler aleyhine değiştirerek, bireylerin sosyal ve kişisel özgürlüklerini tehdit eden yeni bir toplumsal düzenin oluşmasına yol açmıştır. Mahremiyet kaygılarının artmasıyla özellikle bireysel gizlilik, bireylerin kendilerini gözetim teknolojilerine karşı koruma çabalarını sürekli ve bilinçli bir şekilde sürdürmelerini gerektiren bir alan haline gelmiştir. Dijitalleşmenin eş zamanlı olması belirli bir konu hakkında manipüle eğilimini de aynı zamanda hızlandırmıştır (Trittin-Ulbrich, 2020: 4). Bu durum bireylerin bilgiye erişim ve yorumlama süreçlerini daha karmaşık bir hale getirmiş ve birey kendisine sanal dünya içerisinde farklı bir kimlik yaratarak, kendini koruma içgüdüleriyle hareket eder olmuştur.

SONUÇ

Dijitalleşme, birey ve toplum üzerinde hem fırsatlar hem de tehditler sunan bir dönüşüm sürecidir. Bu süreçte dijital hegemonya, bireylerin ve toplumların rızasına dayalı bir tahakküm aracı olarak ortaya çıkmakta, gönüllü katılım ve uyum mekanizmalarıyla güç ilişkilerini yeniden yapılandırmaktadır. Gramsci'nin hegemonya anlayışında olduğu gibi, dijitalleşme de rızaya dayalı bir kontrol biçimi sunarken, gerektiğinde zorlama ve baskı unsurlarını dijital platformlar aracılığıyla hissettirmeden devreye sokmaktadır.

Dijital unsurlarla donatılmış bir yaşam süren birey, dijital araçları doğrudan kullanan olarak dijitalleşmenin asıl muhatabıdır. Dijital platformlar özellikle sosyal medya, bireylere yeni kimlikler oluşturma ve kendilerini yeniden yaratma imkânı sunarken, aynı zamanda hesaplanmış bir sosyallik ile bireylerin düşünce biçimlerini ve etkileşim kuracakları kişileri belirleyen hegemonik bir araç olarak işlev görmektedir. Bireyler, dijital platformların sunduğu bilgi, manipülasyon, etkileşim, gözetleme ve denetleme mekanizmaları aracılığıyla düşüncelerini oluşturmakta ve bu durum siyasal karar alma süreçlerini de etkilemektedir. Dijital araçların algoritmik yönlendirmeleri doğrultusunda, siyasal tercihlerini belirleyen bireyler, bu kararları kendiler alıyormuş gibi görünse de esasen baskın ideolojinin etkisi altında karar alırlar. Dolayısıyla bireyler, maruz kaldıkları etkileşimlerin sonucunda siyasal kararlarını belirli bir biçimde şekillendirmekte, bu da dijital hegemonya baskısını hissetmelerine yol açmaktadır.

Birey dijitalleşmenin hegemonyasından korunabilmek için, kendi dinamiklerinden hareketle arzularını kontrol altına alıp rasyonel düşüncüyü ön planda tutmalıdır. Ancak bireyin, rasyonel düşünceden kaynaklı olarak her şeyi dijitalleşmeye devrederek hantallaştığı, sanal dünyaya dalıp gerçeklikten koptuğu trans haline bürünmemesi gerekir. Bu bağlamda, dijitalleşmenin toplumsal yapıyı nasıl şekillendireceği, teknolojilerin kullanım biçimine ve toplumların bu süreçteki bilinçli tercihlerine bağlıdır. Hem bireylerin hem de toplumun rızasına dayalı dijital hegemonik ilişkiler, insanlığın dijital araçları nasıl kullanacağına göre geleceğe yön verebilir. Bu nedenle dijitalleşmenin yarattığı tehditler karşısında bireylerin ve toplumların bilinçli ve eleştirel bir yaklaşım sergilemesi gerekmektedir. Aksi takdirde, dijital tahakküm ve kontrol mekanizmaları altında ezilen bireyin, git gide pasifleşmesi, özne konumundan nesne durumuna düşerek edilgen bir hal alması, sosyal ilişkilerinin zayıflaması ve zamanla birey olmaya dair bütün vasıflarını kaybetmesi olasıdır. Sonuç olarak, dijitalleşmenin bireysel ve toplumsal etkilerinin bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilerek dijitalleşme açısından gelecekteki politika ve stratejilerin şekillendirilmesi, bireyin bir özne olarak toplumda varlığının sarsılmaması ve toplumsal anlamda yozlaşmaların önüne geçilebilmesi için önemlidir.

KAYNAKÇA

- Acar, F. ve Gürpınar, B. (2022). *Dönüşen bir hegemonya biçimi-“dijital hegemonya”*: Cambridge Analytica olayı. Işık Üniversitesi Yayınları.
- Adorno, T. W. ve Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın diyalektiği* (Çev. N. Ülner ve E. Öztarhan Karadoğan). İstanbul: Kalcı Yayınları.
- Akalin, Ş. H. vd. (2011). *Güncel Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Alaimo, C. ve Kallinikos, J. (2017). Computing the everyday: Social media as data platforms. *The Information Society*, 33(4), 175-191.
- Alaimo, C. ve Kallinikos, J. (2019). Social media and the infrastructuring of sociality. M. Kornberger, G.C. Bowker, J. Elyachar, A. Mennicken, P. Miller, J.R. Nucho ve N. Pollock (Eds.). *Thinking Infrastructures (Research in the Sociology of Organizations içinde)* (Vol. 62, s. 289-306). Emerald Publishing Limited.
- Althusser, L. (2019). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (Çev. A. Tümerterkin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Anık, C. (2014). *İletişim sosyolojisi kuramsal temeller*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Aşkın, Z. (2010). Heidegger ve Adorno'da postmodernci yapıbozum: Teknik tahakküm. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 3(2), 1-21.
- Ayanoglu, F. (2020). Dijital devrim, yeni dünya düzeni ve entelektüel sermaye. S. Öz, D. Celayir ve F. S. Onursal (Eds.). *Pandemi sonrası yenedünya düzeninde teknoloji yönetimi ve insani dijitalizasyon içinde* (s. 14- 41). İstanbul: Hiper Yayınları.
- Aydın, H. (2011). Dilde en az çaba ilkesi üzerine. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 1(1), 1-6.
- Baier, S. J. (2020). Computing the revolution: an exploration of computed sociality and high-risk collective action. *iSCHANNEL*, 14(1), 34-38.
- Baudrillard, J. (1991). *Sessiz yığınların gölgesinde ya da toplumsalın sonu* (Çev. O. Adanır). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Becker, G. S. (2009). *Accounting for Tastes*. Cambridge: Harvard University Press.
- Berger, S., Denner, M. S. ve Roeglinger, M. (2018). The Nature of Digital Technologies-Development of a Multi-Layer Taxonomy. *ECIS*, 92.
- Bozkurt, A., Hamutoğlu, N. B., Kaban, A. L., Taşçı, G., ve Aykul, M. (2021). Dijital bilgi çağı: dijital toplum, dijital dönüşüm, dijital eğitim ve dijital yeterlilikler. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 35-63.
- Bustillos, J. (2017). The digital divide neoliberal imperatives and education. S. Isaac (Ed.). *European Social Problems içinde* (s. 149-165). London and New York: Routledge.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür birinci cilt ağ toplumunun yükselişi* (Çev. Kılıç, E.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cevizci, A. (2017). *Büyük felsefe sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Coşgun, M. (2021). Post-truth: Hegemonya'nın yeni ideolojik aygıtı. *Akademik hassasiyetler*, 8(15), 67-82.
- Çağiltay, K. (2016). İnsan bilgisayar etkileşimi ve eğitim teknolojileri. *Öğretim Teknolojilerinin Temelleri: Teoriler Araştırmalar Eğilimler*, 297-314.
- Demirci, K. (2015). En az çaba yasası ve Kazak Türkçesindeki yaygın örnekleri. *Bilig*, (72), 25-42.
- Ellul, J. (2003). *Teknoloji toplumu* (Çev. M. Ceylan). İstanbul: Bakış Yayınları.
- Foresti, R., Rossi, S., Magnani, M., Bianco, C. G. L., ve Delmonte, N. (2020). Smart society and artificial intelligence: big data scheduling and the global standard method applied to smart maintenance. *Engineering*, 6(7), 835-846.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin doğuşu* (Çev. M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.
- Gaffiot, F. ve Flobert, P. (1934). *Dictionnaire Latin-Français*. Paris: Hachette.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji* (Yay. Haz. C. Güzel). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gimpel, H. ve Schmied, F. (2019). Risks and side effects of digitalization: a multi-level taxonomy of the adverse effects of using digital technologies and media. In *Proceedings of the 27th European Conference on Information Systems (ECIS2019)*, Stockholm & Uppsala, Sweden.
- Gramsci, A. (2012). *Hapishane defterleri Cilt I* (Çev. E. Ekici). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Gülenç, K. (2022). *Frankfurt Okulu eleştiri, toplum ve bilim*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Haraway, D. (2006). *Siborg Manifestosu: Geç yirminci yüzyılda bilim, teknoloji ve sosyalist feminizm* (Çev. O. Akınhay). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Haviland, W., Prins, H., Walrath, D., ve McBride, B. (2008). *Kültürel antropoloji* (Çev. İ. D. Sarıoğlu). İstanbul: Kaktüs.
- Hayles, N. K. (1999). *How became posthuman*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Heidegger, M. (1998). *Teknik ve dönüş & özdeşlik ve ayırım* (Çev. N. Aça). Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Hilbert, M. (2015). Digital divide (s). *The international encyclopedia of digital communication and society*, 1-7.
- Horkheimer, M. (2010). *Akıl tutulması* (Çev. O. Koçak). İstanbul: Metis Yayınları.
- Işıklı, Ş. ve Önce, Ş. (2020). Siyasal zehirleme, semptomları ve sosyal medya. *Ajit-e*, 11(42), 143-169.
- Ivanová, E., Žárská, V. ve Masárová, J. (2021). Digitalization and human capital development. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 9(2), 402.
- Kalaycı, N. (2023). Dijitalleşememe ve dijital eşitsizlik. *Scientific journal of space management and space economy*, 2(1), 43-52.
- Karataş, Y. C. (2021). Dijital etik ve dijital çağda “insan doğası”. *TRT Akademi*, 6(12), 570-579.

- Karhan, P. (2019). Sartre ile Kierkegaard'un Varoluşçu Özneleri Dijital Özneye Karşı: Öznellik Egemen İdeolojiyi Yenebilir mi?. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), 167-176.
- Keyser, D. (2020). Assessing the Digital Hegemony. *Charles University Faculty of Social Sciences, International Master in Security, Intelligence and Strategic Studies (IMSISS)*.
- Köktürk, M. (2021). *Dijital çağ üzerine düşünceler*. Net Kitaplık Yayıncılık.
- Kravchenko, S. A. ve Karpova, D. N. (2020). The rationalization of the surveillance: from the 'society of normalization' to the digital society and beyond. *Montenegrin Journal of Economics*, 16(3), 197-206.
- Latour, B. (2021). Toplumsal yeniden toplama aktör-ağ teorisine giriş (Çev. N. Bingöl). Tellect.
- Lears, T. J. (1985). The concept of cultural hegemony: Problems and possibilities. *The American historical review*, 567-593.
- Lyon, D. (2017). Bentham's panopticon: from moral architecture to electronic surveillance. D. Wilson ve C. Norris (Eds.). *Surveillance, crime and social control* içinde (s. 596-617). London: Routledge.
- Maigret, E. (2011). *Medya ve iletişim sosyolojisi* (Çev. H. Yücel). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marcuse, H. (2015). *Tek-boyutlu insan: ileri işleyim toplumunun ideolojisi üzerine incelemeler* (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Marinoff, L. (2007). *Felsefe hayatımızı nasıl değiştirir?* (Çev. İ. Erdener). İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji sözlüğü* (Çev. O. Akınhay ve D. Kömürçü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mumford, L. (1996). *Makina efsanesi* (Çev. F. Oruç). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Naibitt, J. (2004). *İnsan ve teknoloji: teknoloji ve hızlandırılmış anlam arayışımız* (Çev. O. Ayaz, H. Yıldırım ve M. Şayan Kileci). İstanbul: CAS Global.
- Neproponce, N. (1995). *Sayısal dünya* (Çev. Z. Dicleli). İstanbul: Türk Henkel Dergisi Yayınları.
- Okmeydan, S. B. (2017). Postmodern kültürde gözetim toplumunun dönüşümü: Panoptikon'dan sinoptikon ve omnipoton'a. *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology*, 8(30), 45-69.
- Okumuş, S. (2017). Teknoloji toplumu. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 461-467.
- Özdel, G. (2012). Foucault bağlamında iktidarın görünmezliği ve "panoptikon" ile "iktidarın gözü" göstergeleri. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 2(1), 22-29.
- Paré, G., Trudel, M. C., Jaana, M. ve Kitsiou, S. (2015). Synthesizing information systems knowledge: A typology of literature reviews. *Information & management*, 52(2), 183-199.
- Pastore, A. (2018). Poisoning as politics. O. P. Grell, A. Cunningham ve J. Arrizabalaga (Eds.). *It All Depends on the Dose* içinde (s.117-131). London: Routledge.
- Serpil, H. ve Karaca, D. (2023). Kierkegaard'ın varoluş evreleri ve metaverse: Dijital dünyada "homo virtualis" in içsel arayışı. *Felsefe Arkivi*, (59), 33-42.
- Skinner, C. (2018). *Digital human: The Fourth Revolution of Humanity Includes Everyone*. John Wiley & Sons.
- Stevenson, N. (2008). *Medya kültürleri sosyal teori ve kitle iletişimi* (Çev. G. Orhon ve B. E. Aksoy). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Strazny, P. (2013). *Encyclopedia of linguistics*. Routledge.
- Tarhan, U. (2023). *T-insan*. İstanbul: Ceres Yayınları.
- Trittn-Ulbrich, H., Scherer, A. G., Munro, I., ve Whelan, G. (2020). Exploring the dark and unexpected sides of digitalization: toward a critical agenda. *Organization*, 28(1), 8-25.
- Tunçer, F. (2020). Alan araştırması ve bilimkurgu üzerinden insan-teknoloji ilişkisine bakış: Ankara'da bir rezidans ve JG Ballard'ın "gökdeleni". *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 3(6), 396-409.
- Turel, O., Qahri-Saremi, H. ve Vaghefi, I. (2021). Dark sides of digitalization. *International Journal of Electronic Commerce*, 25(2), 127-135.
- Vasil'eva, L. P., Polyanskaya, O. A., Khartanovich, K. V., Milenkiy, A. V., ve Tereshchenko, S. V. (2021). Digital technologies in the economy: opportunities and threats. *IOP conference series: Earth and environmental science* içinde (s. 1-6). IOP Publishing.
- We Are Social. (2024). *Digital 2024: Global overview report*. January.
- Weber, M. (1999). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu* (Çev. Z. Gürata). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Winner, L. (1978). *Autonomous Technology: Technics out-of-control as a theme in political thought*. Cambridge: MIT Press
- Yankın, F. B. (2019). Dijital dönüşüm sürecinde çalışma yaşamı. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 7(2), 1-38.
- Yıldırım, E. (2014). Sovyetler Birliği'nde propaganda ve proleter hegemonik ideolojinin kurulumu üzerine. *Doğu-Batı Dergisi*, 69, 271-293.

Extended Abstract

Humans are beings that shape the environment they are in, change as the environment changes, and can somehow adapt to it. In this sense, human history includes the changes that humans have undergone throughout their existence. Digitalization represents the most recent stage that redefines the bonds between humans, nature, and society by

creating a radical change in production methods and social relations during this process. All social, political and economic transformations that occur are somehow related to power. Because power exists in all human activities and reveals itself in relations with various contexts. The political is not only concerned with gaining power but also with maintaining it. In this sense, hegemony is an important tool for power. Hegemony enables the dominant class to impose its own values, beliefs and norms on large segments of society, creating a control mechanism based on consent or pressure. With the rapid development and spread of digital technologies, social structures, economic systems and relationships between individuals have entered a radical transformation that is not tangibly seen but deeply felt. This transformation is not limited to technological advances, but has created a new form of hegemony in many areas such as the individual's identity formation, social interactions and political participation. Digital hegemony, a new concept in literature, shapes both the individual's and society's relationship with the digital world, and expresses a plane where power is reshaped through digital technologies and platforms. The fact that hegemony represents both voluntary consent and obligation, pressure and coercion has revealed two different perspectives on the effects of digitalization on the individual and society: The first perspective is that the individual voluntarily adopts the hegemony of digitalization with his natural instinct for change and adaptation, and the second perspective is that digitalization affects the individual as a means of pressure and coercion on the individual's perception and transforms society.

Digital platforms, especially social media, offer individuals the opportunity to create new identities and recreate themselves, while at the same time acting as a hegemonic tool that determines individuals' ways of thinking and the people they will interact with through calculated sociality. Individuals form their thoughts through the information, manipulation, interaction, surveillance and control mechanisms offered by digital platforms, and this also affects political decision-making processes. Individuals who determine their political preferences in line with the algorithmic guidance of digital tools appear to make these decisions themselves, but they actually make decisions under the influence of the dominant ideology. Therefore, individuals shape their political decisions in a certain way as a result of the interactions they are exposed to, which leads them to feel the pressure of digital hegemony. Digitalization is a transformation process that offers both opportunities and threats to individuals and society. In this process, digital hegemony emerges as a tool of domination based on the consent of individuals and societies, and restructures power relations through voluntary participation and compliance mechanisms. In this sense, in order to be protected from the hegemony of digitalization, the individual must control his desires based on his own dynamics and keep rational thought at the forefront. However, the individual should not fall into a trance state where he becomes clumsy by transferring everything to digitalization due to rational thought, immersed in the virtual world and disconnected from reality.

How digitalization will shape the social structure depends on the way technologies are used and the conscious choices of societies in this process. Digital hegemonic relations based on the consent of both individuals and society can shape the future according to how humanity will use digital tools. Therefore, individuals and societies need to exhibit a conscious and critical approach in the face of the threats created by digitalization. Otherwise, it is possible for the individual, who is crushed under digital domination and control mechanisms, to gradually become passive, to become passive by falling from the subject position to the object position, to weaken their social relations and to lose all their qualifications for being an individual over time. As a result, understanding the individual and social effects of digitalization and adopting a conscious and critical approach in this process is of critical importance both in order to prevent the existence of individuals as subjects in society and to prevent social corruption and for societies to build a healthy digital future.